

„Wilde” Knobbelzwanen (*Cygnus olor*) op het Waterwildreservaat Het Zwarte Meer

door

A. TIMMERMAN

(Mededeling no. 15 van het Rijksinstituut voor Veldbiologisch onderzoek ten
behoefte van het Natuurbehoud R.I.V.O.N.)

(met 2 tekstfiguren)

(With summary: "Wild" Mute Swans on the Zwarte Meer-
reserve)

Het broedgebied van de wilde Knobbelzwaan (*Cygnus olor*) strekt zich uit over Engeland, Denemarken, Zuid-Scandinavië, Noord- en Oost-Duitsland, Centraal- en Zuid-Rusland en oostwaarts door centraal Azië (zie fig. 1). De dichtst bij ons land gelegen broedterreinen bevinden zich in Engeland en, op het vaste land van West-Europa, in Denemarken en in Noord-West-Duitsland. Het broeden van wilde Knobbelzwanen wordt van Nederland niet vermeld.

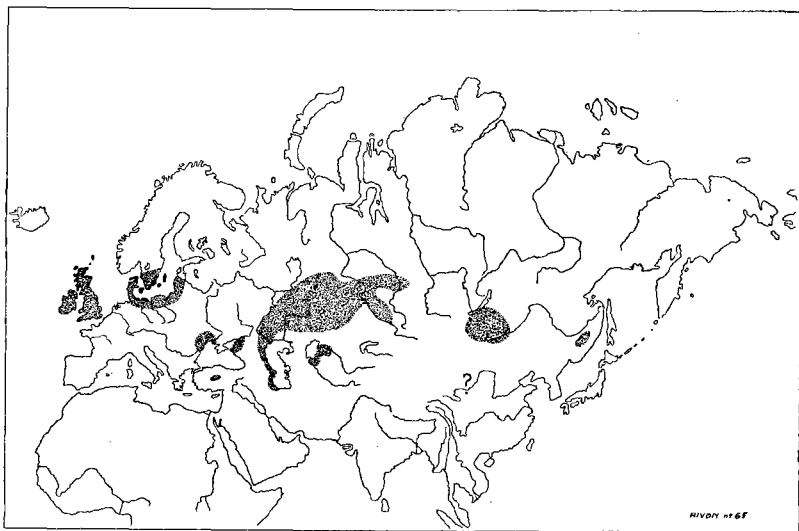

Fig. 1. Broedgebied van de Wilde Knobbelzwaan (*Cygnus olor*) in Europa en Azië volgens gegevens van Prof. Dr. K. H. Voous, Zoölogisch Museum Amsterdam.

Er zijn in ons land o.a. omstreeks 1930 wel incidentele waarnemingen vermeld van broedende Knobbelzwanen, o.a. op de Wiedes in de omgeving van Giethoorn, op het Lindepetten en op het Naardermeer. Het betrof hoogstwaarschijnlijk in alle gevallen verschillende paren.

Een uitzondering maakten misschien de vogels, die tijdens de

strengere winter van 1928/29 op de Voornsche duinplassen kwamen en daar een tiental jaren bleven.

Aan de Zuiderzee-kust bij Genemuiden vertoefde in diezelfde tijd vrij regelmatig een span verwilderde Knobbelzwanen, dat afkomstig was van de stad Zwolle. Het kwam via het Zwartewater nestgelegenheid zoeken in de ruige begroeiing van de blinde leidam van het Zwolse diep of midden in het grote en uitgestrekte biezenveld ten westen van het Zwolse diep. Op het daar voor landaanwinning gelegde rijshout-beslag bouwde het paar een nest.

Dit gebied langs de oude Zuiderzeekust, nu een deel van het waterwildreservaat het Zwarte Meer, is voor zwanen aantrekkelijk gebleven. Hier heeft zich aan de grens van het broedareaal na 1946 een nieuwe populatie van wilde en verwilderde Knobbelzwanen gevestigd.

Broedpogingen

In april 1946 werden op het Zwarte Meer 5 volwassen wilde of verwilderde Knobbelzwanen waargenomen; in mei waren er nog twee. Een poging om het broeden van deze zwanen te stimuleren, door op het reservaat enkele fokparen van parkzwanen, uit de stad Kampen, los te laten, bleef zonder resultaat, daar deze paren van het meer verdwenen.

Gedurende de strenge vorstperiode van de maanden januari, februari en maart van het jaar 1947, bevolkten een paar honderd vermoedelijk grotendeels echte wilde Knobbelzwanen de windwakken langs de kusten van het IJsselmeer en het Zwarte Meer. Deze dieren werden gedurende de februari- en maart-maand bijgevoerd. Verschillende van de vogels kwamen toch om.

Bij de groep Knobbelzwanen zaten ook Wilde Zwanen (*Cygnus cygnus*), op 11 februari bijvoorbeeld 70; ook bij deze soort waren uitgeputte en zwakke exemplaren.

Vijf uitgeputte Knobbelzwanen en twee Wilde Zwanen werden mee naar huis genomen en verzorgd tot de vorst voorbij was. Half april 1947 was het Zwarte Meer pas geheel ijsvrij. De vogels werden toen geringd weer in vrijheid gesteld.

De Wilde Zwanen werden nog éénmaal terug gezien, nl. op 18 juni 1947. De geringde Knobbelzwanen werden in april en mei 1947 herhaaldelijk waargenomen; daarna niet meer, ook niet in de omgeving. In de volgende maanden werden tot ten hoogste 5 exemplaren van de soort waargenomen.

In april 1948 broedde er in het Noorddiep bij Kampen echter een paar Knobbelzwanen, waarvan de gent een exemplaar was van de in 1947 geringde wilde vogels! De moedervogel was een parkzwaan. Zij brachten drie jongen groot, waarmee ze naar de kust van het IJsselmeer vertrokken. De jonge vogels waren dus halve wilde vogels; deze hebben naar alle waarschijnlijkheid meegeholpen om het Zwarte Meer bestand te vormen.

In april 1949 broedden er voor het eerst weer Knobbelzwanen in de biezenvelden van het reservaat. De in 1947 geringde gent was daar niet bij, daar deze weer op het Noorddiep nestelde. Hij stierf evenwel voor het einde van het seizoen. Eén van de paren in de biezenvelden had aanvankelijk weinig succes, omdat de eieren steeds werden geroofd.

In mei werd toch een paar met zeven kuikens in de biezenvelden ontdekt. Waar deze op het meer werden uitgebreed, is niet bekend. Het hoge bies- en rietgewas had ze geheel aan het gezicht onttrokken. Dit kon niet het ouderpaar zijn dat in april verstoord was, omdat, zoals bekend is en ook in latere jaren door eigen waarnemingen bevestigd werd, een zwaan in het wild na enige keren verstoord te zijn geweest, niet meer zo'n groot aantal eieren legt.

In de herfst van 1949 bevond zich voor de eerste maal in die tijd van het jaar in de nabijheid van de monding van het Ganzendiep een concentratie van 20—25 stuks, die daar grondelden naar de wortels van het Fonteinkruid.

Na de herfst van 1949 kwamen geregeld ieder najaar wilde en/of verwilderde exemplaren naar het reservaat. Vroeger waren het steeds uitsluitend geleewikte vogels uit de parken van de naburige steden geweest, die het meer bezochten. Sedert de herfst van 1949 waren er echter steeds vogels bij, die voluit vliegen konden; ze werden af- en aanvliegend waargenomen.

Broedgevallen in de omgeving

Deze vogels konden niet alle broedvogels van het Zwarte Meer zijn. Vermoedelijk waren er afstammelingen bij van een tam paar, dat sedert 1946, jaarlijks in het wiel bij het veer van Genemuiden broedde. De jonge vogels van dat paar verdwenen namelijk nadat ze vliegvlug waren, steeds naar het reservaat. Rondom Giethoorn en Wanneperveen broedden na 1946 met wisselend succes, verscheidene paren halfwilde Knobbelzwanen, sedert 1947 b.v. 3 paar op het Zuid-eindiger-wiede bij Wanneperveen, 2 paar op het Molengat bij Giethoorn en na 1951 ook 2 paar op het Bovenwiede bij Giethoorn. Concentraties in de herfst, zoals op het Zwarte Meer, werden op de wieden niet waargenomen. Het ligt daarom voor de hand te veronderstellen, dat de vogels van de wieden zich althans ten dele in de herfst voegden bij hun soortgenoten op het Zwarte Meer.

Tellingen van de aantallen families, aanwezig in de herfstconcentratie op het meer, bevestigen de juistheid van deze veronderstelling.

Uitbreiding van de populatie na 1949

In de winter van 1949/50 vertoefde er op het Zwarte Meer de helft van het aantal Knobbelzwanen, dat er in de herfst werd waargenomen.

Toen het meer was dichtgevroren, waren op een wak nog slechts 10 exemplaren overgebleven. Deze waren allen geleewikt. Zij werden opgevangen en naar de gracht van de Oldruitenborgh bij Vollenhove vervoerd.

In het voorjaar van 1950 keerden er weer „wilde” Knobbelzwanen naar het meer terug. Er vertoefden regelmatig 3 paar voor de biezenvelden van het reservaat, dus één paar meer dan in 1949. In juni werd een ouderpaar met 5 kuikens gezien. Dit paar gedroeg zich volkomen als wilde vogels. Hun nest was onopgemerkt gebleven. De andere paren werden niet met jongen gezien. Vermoedelijk maakten deze broedvogels in de herfstmaanden deel uit van de groep van ongeveer 20 exemplaren, die vrij regelmatig fouragerend op het Zwarte Meer vertoefden.

In het voorjaar van 1951 waren er twee broedgevallen van „wilde” Knobbelzwanen in de biezenvelden van het meer en een broedgeval van een tam paar op het wiel bij Genemuiden. Het laatste was hetzelfde paar als bovengenoemd. Deze drie broedgevallen hadden succes; er kwamen 10 kuikens groot.

In mei 1951 werd, afgezien van de broedparen op het Zwarte Meer, een aanzienlijke toename van de soort in groepsverband vastgesteld. Gedurende de maanden mei en juni werd nl. een troep van 40 Knobbelzwanen vrij regelmatig waargenomen bij de monding van het Ganzendiep, naar voedsel zoekend. Ze ondernamen evenwel geen nestel-pogingen en waren waarschijnlijk voor het merendeel 2-jarige niet volwassen exemplaren.

In de herfst van 1951 werd voor het eerst een duidelijk over en weer trekken waargenomen naar de andere meren in de „Kop” van Overijssel, rondom Wanneperveen en Giethoorn.

In het vroege voorjaar van 1952 verbleven er nog ongeveer een 30-tal Knobbelzwanen, waaronder in ieder geval jonge vogels, op het meer.

Verschillende exemplaren scheidden zich in paren af van de troep. Tenslotte kwamen twee paren met kuikens tevoorschijn. Eén met vijf en één met twee. Bovendien voegde het tamme paar van het wiel bij Genemuiden zich met 3 kuikens bij de andere zwanen op het meer. Er was dus weer een toename met 10 jonge „wilde” Knobbelzwanen.

Later in de herfst van dat jaar schommelde de concentratie op het meer steeds om de veertig jonge- en oude vogels. Op 23 oktober waren er 32 bij elkaar, waaronder 8 jonge vogels. Omdat ze nogal verspreid zaten, konden 5 families eruit gehaald worden. Zo werd er één paar met 3, één paar met 1 en twee paren met ieder 2 jonge vogels geteld. Aan de monding van het Zwartewater vertoefde het tamme paar met 3 kuikens, zodat er in totaal 37 Knobbelzwanen waren waaronder toen nog 11 jonge exemplaren, grootgebracht door 5 ouderparen. Er waren dus in ieder geval twee paren van elders gekomen.

Een aardige waarneming werd gedaan in deze herfst, waarin bleek hoe sterk de neiging is bij deze vogels om het familie-verband te bewaren. Bij één span, dat drie kuikens had groot gebracht, vertoefden eveneens nog twee jonge vogels van het vorige jaar. Ze

waren te herkennen aan de grauwe verenpartijen en de vleeskleurige snavel.

In 1953 kon er dus worden gesproken van een populatie van verwilderde of wilde Knobbelzwanen. De vogels gedroegen zich als wilde zwanen. Zij bewaarden b.v. bij nadering ongeveer dezelfde afstand als de Kleine Zwanen, al kon men waarnemen, dat de Knobbelzwanen minder schuw waren van aard. Bewijzen voor het echt „wild” zijn van de Knobbelzwanen ontbreken evenwel. Behalve van de gent uit het Noorddiep, die in 1948 opgevangen werd uit een groep „echte wilde” vogels op het wak, is niet met zekerheid te zeggen of er sedertdien nog andere wilde Knobbelzwanen hier zijn gebleven. Het is ook niet te bewijzen, maar het vermoeden is gerechtvaardigd, dat zich na strenge winters wilde exemplaren hebben aangesloten bij de in het wild levende vogels, die sedert 1949 op het Zwarte Meer werden uitgebroed. Deze waren toen al aanmerkelijk schuwer dan de tamme of halftamme ouders en voorouders.

De wilde aard van de Zwarte Meer-populatie blijkt o.a. uit het volgende :

1. De vogels van het Zwarte Meer gaan in het algemeen net als wilde exemplaren bij nadering van de mens tot 50 à 100 meter al op de wieden.
2. De ouderdieren houden zich met hun kuikens voortdurend schuil in het biesgewas en zijn daar even schuw als wilde vogels.
3. Het vliegen van het ene meer naar andere meren op grote afstand is een gewoonte, die bekend is van wilde vogels, niet van tamme of halftamme.
4. De aanwezigheid van zeer donkere donsjongen is eveneens een aanwijzing voor de wilde aard der ouderdieren. Bij de tamme soort legt men zich toe op het witte dons-jong, omdat dit groter handelswaarde heeft (zwanendriften).
5. Bij achtervolging door de mens duiken de donsjongen onder; de jongen van het Zwarte Meer doen dat ook nog als ze reeds half volwassen zijn. Dit is typisch eigen aan „wilde” vogels.

In het voorjaar van 1953 hadden 5 paren hun broedterritoria langs de kust afgebakend. Er bevonden zich toen door het gehele biezengebied ook uit riet en biezten opgebouwde slaappleatsen van de soort. Sommige slaappleatsen waren geheel met mest besmeurd.

Dit was het eerste jaar, dat deze slaappleatsen in het biezenveld gevonden werden. Vermoedelijk ontbrak het de vogels elders aan rustige plaatsen, waar ze overeenkomstig hun wilde aard ongestoord en ongezien, uit het water konden verpozen.

De tamme exemplaren zaten vroeger vaak op het meer geëxponeerde verlandde gedeelte van het biesveld bij de monding van de Goor.

De broedparen werden ook in 1953 zoveel mogelijk met rust gelaten en toen de eieren waren uitgekomen, trof men de families door het gehele reservaat aan. Een telling van het aantal kuikens was moei-

lijk uit te voeren, zolang ze nog in het hoge biesgewas vertoefden, omdat over het algemeen deze vogels niet zo dicht benaderd konden worden vanwege hun schuwe aard.

Hoewel er in 1953 meer paren dan vroeger in het reservaat hadden gebroed, gaf de herfstconcentratie geen hoger aantal te zien dan ongeveer 40 exemplaren. De oorzaak hiervan is waarschijnlijk gelegen in het herhaaldelijk overvliegen van deze vogels naar de andere meren.

Het aantal paren werd ook in 1954 goed in het oog gehouden. Langs de gehele zuid-kust van het Zwarte Meer werden broedparen signaleerd. Het waren in het geheel 10 paren, die nesten bouwden en eieren legden. Drie ervan hadden pech, omdat ze hun nesten geheel uit biesgewas hadden opgebouwd. Aanvankelijk drijft zo'n nest prima, maar na verloop van enige tijd broeden, nemen de biezen veel water op en verrotten. Het nest zakt daardoor langzaam naar beneden, vooral als het op een plaats gebouwd is waar één meter of meer water staat. Bovendien lagen deze nesten ook niet gunstig voor de golfslag. De biezen nesten zonken dan ook zodat de eieren in het water kwamen te liggen. De vogels lieten dan hun broedsels in de steek. Ze begonnen echter op een andere plek opnieuw en tenslotte gelukte het aan twee paren toch nog kuikens groot te brengen.

Toen het biesgewas uitgegroeid was, werden de broedsels van de overige niet meer gezien. Het is daarom niet zeker of alle succes hebben gehad. Vijf paren werden evenwel teruggezien met kuikens, toen deze reeds half-was waren. Eén met 4, één met 8, één met 7, één met 3 en één met 5. Deze koppels werden pas zichtbaar, toen grote delen van de biezen gesneden waren.

In de herfst van 1954 waren er vaak over de 50 exemplaren in groepsverband waar te nemen, die af en aan vlogen naar de omliggende meren van de „Kop” van Overijssel. Het Zwarte Meer vormde de concentratie-plaats.

In 1955 bouwden langs de oude Zuiderzeekust vanaf Ramspol tot aan de monding van het Zwartewater en verder naar het noorden tot Cadoelerbrug, 12 paar een nest. Was de geweldige storm met de zeer hoge waterstand van 4 mei niet gekomen, dan zouden zeer waarschijnlijk deze pogingen veelal met succes bekroond geworden zijn.

Helaas verstormden de nesten alle zonder uitzondering. De Knobbelzwanen bleven desondanks het reservaat trouw. Na de storm vertoefden er niet minder dan 80 op het open water. Hiervan nestelden 10 paren opnieuw; van deze 10 broedsels mislukte er één.

Door het dichtspuiten van het wiel bij Genemuiden verplaatste het tamme broedpaar dat daar nestelde zich naar een rietput aan de rand van het Zwarte Meer. Het broedde daar nog met succes, zodat er in 1955 in totaal toch weer 10 succesvolle broedgevallen waren.

Foto H. W. A. VAN DEN WALL BAKE

Fig. 2. Knobbelzwaan, *Cygnus olor*, op zijn nest in het Zwarte Meer; einde mei 1955.

In juli 1955 werden veelvuldig ouderdieren met kuikens in de biezenvelden gezien. Hieronder bevonden zich ook als uitzondering 3 witte- dons-jongen hetgeen een aanwijzing is voor de afkomst van tamme ouderdieren of van één ervan! In hetzelfde nest was namelijk ook een zeer donker jong.

In augustus van dat jaar werd voor het eerst een grote groep van ongeveer 40 exemplaren in het biezenveld waargenomen, die zich daar permanent schuil hielden, omdat ze, naar bij nader onderzoek bleek, niet vliegen konden. Zij verkeerden in de vleugelrui. De gewoonte om zich daarvoor gezamenlijk in het biezenveld te verbergen, werd op het Zwarte Meer nog niet eerder waargenomen.

In de maanden oktober en november grondelden er langs de gehele biezenrand van het reservaat 80 tot 100 stuks.

In april 1956 werd waargenomen, dat circa 20 paren zich vestigden langs de oude kust vanaf Ramspol tot Cadoelerbrug.

Alle paren bouwden een nest, maar niet alle nesten werden gevuld met eieren. Een paar nesten werden benut als slaap- en rustplaatsen. Van twee nesten werd met zekerheid geconstateerd dat er geen eieren op kwamen. Vermoedelijk brachten 18 broedparen kuikens groot. Het aantal eieren van deze broedparen lag tussen 2 en 7 stuks.

Voor het eerst broedde er een paar in een Lisdodde-strook tegen de westkust van het zgn. Vogeleiland.

Reeds eind mei van dit jaar kwamen twee broedsels uit; de overige volgden in juni.

Het paar, dat het vorige jaar in de rietput aan de rand van het Zwarte Meer broedde, kwam in juni 1956 met 4 kuikens uit dezelfde rietput tevoorschijn.

In totaal werden in 1956 dus 19 succesvolle broedgevallen geconstateerd.

In juli en augustus 1956 bevonden zich in de biesvelden groepen van 50 stuks, die kennelijk in de vleugelrui verkeerden.

Eigenaardig was, dat in deze herfst maar zelden meer dan circa 50 exemplaren op het open water waargenomen werden. Hieruit moet afgeleid worden, dat een aantal vogels op de andere meren vertoefde, daar in de herfst van 1955 reeds meer dan 80 exemplaren zich op het meer ophielden.

In 1957 werd in maart reeds een bezet nest met 4 eieren gevonden. Er vertoefden in deze maand op het open water van het Zwarte Meer circa 80 à 100 exemplaren.

In april 1957 werden 15 broedgevallen ontdekt, waarvan het aantal eieren schommelde tussen 4 en 9. Een veel hoger aantal dus dan het vorige jaar, wat vermoedelijk te danken is aan het vroege en warme voorjaar, waardoor de vogels vroeger aan de leg kwamen.

Uit waarnemingen elders bleek, dat de overige broedparen, die zich ongetwijfeld in de loop van de jaren uit geslachtrijpe op het meer groot gebrachte jongen hebben gevormd, zich zijn gaan verbreiden over de gehele „kop” van Overijssel en op andere meren broedpogingen ondernamen, o.a. op het Cadoelermeer (5-legsel). Zelfs in de Mastenbroekerpolder werd een ouderpaar met 6 kuikens gesignaleerd, die op een van de vele wielen daar uitgebreed werden. Het paar uit de rietput bij Genemuiden, aan de rand van het Zwarte Meer, kwam met 8 jongen tevoorschijn.

Twee nesten tussen Goot en Ganzendiep gelegen, werden verlaten. De reden hiervoor zou gelegen kunnen zijn in het feit, dat de genten voortdurend met elkaar in onmin leefden en dat tenslotte deze onrust op de broeddrijf dermate nadelig heeft gewerkt, dat de nesten verlaten werden toen de eieren reeds circa 3 weken bebroed waren.

Begin juni 1957 waren buiten de broedgevallen om circa 130 Knobbelzwanen min of meer regelmatig op het meer waar te nemen en in de laatste helft van juni vertoefden vele van deze vogels reeds dicht langs de biesenrand om straks daarin hun vleugelrui door te brengen.

Er heeft zich dus sedert 1946 een wilde Knobbelzwanen-populatie op de meren in de „Kop” van Overijssel gevormd en wel speciaal in het waterwildreservaat „Het Zwarte Meer”, waarvan het aantal toch zeker om en bij de 100 exemplaren ligt, waaronder minstens 20 broedparen.

Literatuur.

1. EIJKMAN, C., e.a. (1941): „De Nederlandse Vogels” II, pp. 539—541. Wageningen.
2. FISHER, J. (1951): "Bird Recognition", p. 90.
3. JESPERSEN, P. (1946): "The Breeding Birds of Denmark", p. 32, Copenhagen.
4. LARIONOFF, W. F. en M. I. WALJOES (1954): „De verrijking van de Waterwildstand", Pziroda. Mei 1954.
5. OORT, E. D. VAN, (1922): „De vogels van Nederland", p. 118 e.v., Leiden.
6. PETERSON, R. T., G. MOUNTFORT en P. A. D. HOLLOM (1954): „Vogelgids", p. 81. Elsevier.
7. WITHERBY, H. F. (1939): "The Handbook of British Birds" III, p. 178. London.

Summary: „Wild” Mute Swans on the Zwarte Meer-reserve.

Before 1946 only incidental observations of breeding mute swans (*Cygnus olor*) were made in the Netherlands. More-over the wild origine was doubtful. Since "Het Zwarte Meer" was established as a wildfowl reserve a totally new breeding-area of wild and running wild mute swans came into being.

In the spring of 1946 5 unpaired adult mute swans were observed on „Het Zwarte Meer". In april 1948 a breeding-case of a wild gander and a tame park mute swan was recorded from the "Noorddiep" in the neighbourhood of "Het Zwarte Meer".

In april 1949, two pairs of mute swans bred in the wildfowl reserve. Later on one family (7 chickens) was observed. In 1950 the number of breeding-pairs was 3; in 1951 3 breeding-cases were, likewise, recorded in the reserve and 1 in a pool near the Genemuiden ferry. In the autumn of that year concentrations of mute swans were seen in several (about 20) food-areas.

In 1952 three families (with 10 chickens) altogether were observed. There was an autumnal concentration of nearly 30 birds. In 1953 5 breeding-cases were stated in the reserve and an autumnal concentration of about 40 birds. In 1954 10 occupied nests were met with, whereas the autumnal concentration consisted of more than 50.

The breeding population in 1955 consisted of 12 pairs; in 1956 of about 20 and in 1957 of 15 pairs, whereas the number of mute swans residing on the reserve in the autumn of 1956 increased to 80 birds. In 1957 some broods were found in adjacent lakes in the north of the province of Overijssel and moreover in June 1957 about 130 non breeding mute swans were observed in "Het Zwarte Meer". The wild character of the birds appeared from the dark colour of the chickens and their diving in case of danger as well as from adult behaviour, o.a. from flying up when man approaches and the hiding of nest and family in the rushes. The hiding of the mute swans in groups in the rush-vegetation during the moulting-period of the wing-feathers was for the first time observed on the reserve in 1956.

Nog eens de Siberische Taling, *Anas formosa*

door

J. KIST

In Limosa (jaargang 29, 1956, no. 4, blz. 137—140) meende ik aan de hand van de in ons land gedane waarnemingen van de Siberische Taling te hebben aangetoond, dat het zijn nut zou hebben — evenals in Groot Brittannië — ook bij ons over te gaan tot de instelling van een representatief orgaan, dat tot taak heeft de samenstelling van een verantwoorde „check-list". Dat ik op dit artikeltje terug-